

Korxonona boshqaruvi fani

Bajardi : Xusanova G.S

7-мавзу. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи таҳлили

1.

- Ишлаб чиқариш харажатлари тўғрисида тушунча.

2.

- Маҳсулот таннархига киритилмайдиган ва киритилмайдиган харажатлар

3.

- Маҳсулот таннархи ва уни ҳисоблаш усуллари.

4.

- Маҳсулот таннархини пасайтириш йўллари.

1. Ишлаб чиқариш харажатлари тўғрисида тушунча

Қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатдошлигини оширишга эришиш лозим.

Объектларнинг
харажатларни
амалга
оширади.
Маҳсулот
ишлаб чиқариш
жараёнида
сарф қилинган
моддий
ресурслар
(асосий
воситалар
эскириши,
хонашёр ва
материаллар,
ёнилғи-мойлаш
материаллари,
эҳтиёт қисмлар
ва бошқалар)

Корхонанинг умумий харажатлари ичида ишлаб чиқариш харажатлари энг катта салмоққа эга. Ишлаб чиқариш харажатлари мажмуаси корхонага маҳсулот ишлаб чиқариш қанчага тушишини кўрсатади, яъни маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини ташкил қилади.

Корхоналар, шунингдек, маҳсулотни сотиш бўйича харажатларни, яъни ишлаб чиқаришдан ташқари ёки тижорат (ташиш, қадоқлаш, сақлаш, реклама қилиш ва хоказо) харажатларини ҳам амалга оширадилар

Маҳсулот (иш, хизмат) таннархини ташкил қилувчи харажатлар иқтисодий мазмунига кўра, қуйидаги элементларга асосан гуруҳларга тақсимланади:

- моддий харажатлар;
- асосий фондлар амортизацияси;
- меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- ижтимоий эҳтиёжларга мўлжалланган харажатлар;
- бошқа харажатлар.

Моддий харажатлар ишлаб чиқариш харажатларининг энг катта қисми бўлиб, умумий харажатларнинг 60 - 80 фоизини ташкил қилиши мумкин.

Амортизация ажратмалари миқдорига тенг бўлган асосий ишлаб чиқариш фондларининг эскириши харажатларнинг йирик элементларидан бири ҳисобланади. Булар қаторига асосий фондларнинг тезлашган амортизацияси ва унинг индексациясини киритиш мумкин.

Ижтимоий эҳтиёжлар учун харажатлар нобюджет ижтимоий фондларига (нафақа фонди, ижтимоий суғурта фонди, бандлик фонди ва ҳоказо) ажратилувчи маблағларни англатади.

Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар

- ишлаб чиқариш моддий харажатлари (хом ашё, бутловчи қисмлар, ярим тайёр маҳсулот, техника, технология, транспорт, юридик хизматлар);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
  - ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғурта ажратмалари;
  - асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
  - ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Корхонларнинг ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғуртага ажратмалари:

- нафақа фонди;
- аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш фонди;
- касаба уюшмалари.

Давр харажатлари:

- бошқарув харажатлари;
- маҳсулотни сотиш харажатлари;
- маъмурий харажатлар.

Корхоналарнинг молиявий фаолияти билан боғлиқ харажатлар:

- Республика Марказий банки томонидан белгиланган ҳисоб ставкалари доирасида ва улардан юқори доирада қисқа муддатли ҳамда узоқ муддатли кредитлар бўйича, шу жумладан тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича тўловлар;
- мол-мулкни узоқ муддатли ижарага олиш (лизинг) бўйича фоизларни тўлаш харажатлари;

- чет эл валютаси билан операциялар бўйича салбий курс тафовутлари ва зарарлар;
- сарфланган (қимматли қоғозларга, шўъба корхоналарга ва ҳоказоларга) маблағларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар;
- ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар;
- молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан салбий дисконт.

1. Ишлаб чиқариш жараёнидаги иштирокига кўра:

- ишлаб чиқариш харажатлари;
- ноишлаб чиқариш харажатлари.

2. Ишлаб чиқаришда сарф этиладиган ресурслар манбаига кўра:

- ички харажатлар;
- ташқи харажатлар.

3. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига нисбатаи:

- доимий харажатлар;
- ўзгарувчан харажатлар.

4. Маҳсулот таннархига олиб борилиши жиҳатидан:

- бевосита харажатлар;
- билвосита харажатлар.

5. Корхонанинг умумий ишлаб чиқариш, молиявий ва бошқа фаолияти натижасида юзага келадиган:

- маҳсулот таннархига киритиладиган харажатлар;
- давр харажатлари;
- молиявий фаолият бўйича харажатлар;
- фавқулодда зарарлар.

Харажатларни туркумлаш мезонлари

Ишлаб чиқариш харажатлари бевосита ишлаб чиқариш жараёни амалга ошириш билан боғлиқ қуйидаги харажатлардан ташкил топади:

- бевосита моддий материал харажатлари;
- бевосита меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- ишлаб чиқаришга тааллуқли устама харажатлар.

Бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган харажат турлари ноишлаб чиқариш харажатлари деб юритилади. Унинг таркибига:

- маҳсулотни сотиш билан боғлиқ харажатлар;
- бошқарув харажатлари;
- бошқа операцион харажатлар ва зарарлар;
- фавқулодда зарарлар киради.

2. Маҳсулот таннархига киритиладиган ва киритилмайдиган харажатлар

ишлаб чиқаришнинг моддий харажатлари

ишлаб чиқариш хусусиятига эга

ишлаб чиқаришга тегишли асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси

ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бошқа харажатлар

**Моддий харажатлар ўз ичига қуйидагиларни
қамраб олади:**

- хом ашё ва материаллар харажатлари;
- технологик мақсадлар ва хўжалик эҳтиёжлари учун сарфланувчи ёқилғи ва энергия;
- харид қилинувчи бутловчи қисмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;
- сотиб олинган қадоқлаш ва ўров материаллари харажатлари;
- машина ва асбоб-ускуналарни таъмирлаш учун эҳтиёт қисмлар;

- бошқа корхона ва ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган ишлаб чиқариш хизматлари;
- табиий хом ашёдан фойдаланиш билан боғлиқ солиқ, йиғим ва бошқа тўловлар;
- ишлаб чиқаришда бекор туриб қолиш ва сифатсизлик (брак) туфайли юзага келадиган йўқотишлар;
- сақлаш билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- махсулот (ярим махсулотни) етказиш билан боғлиқ бўлган транспорт харажатлари.

Ишлаб чиқаришга тегишли бўлган асосий воситалар ва номоддий активлар:

- ер участкалар, эгалик қилиш ҳуқуқига эга корхонага тегишли бўлган табиатдан фойдаланган объектлар (сув ер ости бойликлари, бошқа табиий ресурслар);
- бинолар (ишлаб чиқариш - техник, ёрдамчи бинолар ва бошқалар);
- иншоотлар (инженерлик қурилиш объектлари, ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи иншоотлар);
- узатиш қурилмалари (электр узатиш шахобчалари);
- машина, ускуна ва жиҳозлар;
- ўлчам ва назорат қилиш асбоблари, қурилмалари ва лаборатория жиҳозлари;
- корхона имиджи, инновацион ишланмалар, патентлар.

Ишлаб чиқариш аҳмиятига эга бўлган харажатлар:

- кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш харажатлари;
  - маслаҳат ва ахборот хизматлари бўйича кўрсатилган хизмат, шу жумладан аудиторик хизматлари;
  - саломатликни муҳофаза қилиш ва ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашуви билан боғлиқ бўлмаган дам олишларни ташкил этиш тадбирлари;
- корхона томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ишлар ва хизматлар (шаҳар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишлари, қишлоқ хўжалигига ёрдам бериш ва бошқалар) харажатлари;
- вақтинча тўхтатиб кўйилган ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларнинг сақлаш харажатлари;

- экология, соғломлаштириш ва бошқа хайрия жамғармаларига, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт муассасалар ва ташкилотларига бадаллар;

- бюджетга мажбурий тўловлар, солиқлар, йиғимлар, амалдаги қонунчиликка мувофиқ тўланадиган ва корхона харажатларига кўшиладиган махсус бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмалар;

- зарарлар, жарималар, пенялар;

- моддий бойликларнинг табиий йўқолиши нормалари доирасидаги ва нормалардан кўпроқ, бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган йўқотишлар ҳамда камомадлар.

Молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулодда зарарлар

фоизлар бўйича тўловлар

мол-мулкни узоқ муддатли ижарага (лизингга)
олиш тўловлари

хорижий валюта билан операция бўйича салбий
курс тафовутлари

қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта
баҳолаш

молиявий фаолиятга оид бошқа харажатлар

3. Маҳсулот таннархи ва уни ҳисоблаш усуллари

Маҳсулот таннархи

- ҳисоблашдан кўзда тутилган асосий мақсад - уни ишлаб чиқаришга сарфланган ҳақиқий харажатларни тегишли ҳужжатларда ўз вақтида, тўлиқ ва ишончли акс эттириш ҳамда моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан тежамкорлик асосида, оқилона фойдаланиш устидан назорат ўрнатишдир.

Маҳсулот таннархи

- корхона харажатлари тушунчасидан фарқ қилади. Корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш ва бошқа молиявий-хўжалик фаолияти натижасида юзага келадиган барча харажатлари маҳсулот таннархига киритилмайди.

Маҳсулотнинг (ишнинг, хизматнинг) ишлаб чиқариш таннархига уни бевосита ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар киритилади. Уларга қуйидагилар тегишли

бевосита моддий
харажатлар

бевосита меҳнат
харажатлари

ишлаб чиқариш
хусусиятига эга
бевосита устама
харажатлар

Маҳсулот таннархининг бевосита ва билвосита харажатлари таркиби

Харажат моддалари	Маҳсулот таннархи	
	бевосита	билвосита
Хомашё ва асосий материаллар (қайта кириш қилинган чиқитлардан ташқари)	+	
Сотиб олинган бутловчи қисмлар ва ярим фабрикатлар	+	
Ишлаб чиқариш характеридаги иш ва хизматлар		+
Технологик мақсадлар учун ишлатилган ёқилғи энергия	+	
Ишлаб чиқаришга тегишли меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари	+	
Ишлаб чиқаришга тегишли ижтимоий суғуртага ажратмалар	+	
Моддий қийматликлар камомоди ва маҳсулотларнинг бузилишидан кўрилган зарарлар	+	
Асосий воситалар амортизацияси		+
Ишлаб чиқаришга оид бошқа харажатлар		+

Маҳсулот таннархи бир турдаги маҳсулотни бевосита ва билвосита ишлаб чиқариш харажатларини шу маҳсулот миқдорига бўлиш орқали топилади

$$MT = MX + IX + CT + A + BIX / M$$

MT • маҳсулот таннархи, сўм

MX • ишлаб чиқаришнинг моддий харажатлари, сўм

IX • ишлаб чиқаришда меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, сўм

CT • ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғурта тўловлари, сўм

A • асосий воситалар амортизацияси, сўм

BIX • бошқа ишлаб чиқариш харажатлари, сўм

M • маҳсулот миқдори, центнер, дона, кг, тонна

Маҳсулот таннархини аниқлашда ҳисоблаш объектларини билиш муҳимдир. Унга қилинган харажатларни алоҳида ҳисобга олиш мумкин бўлмаганлигидан, умумий ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш объектлари бўйича тўғри тақсимлаш муҳимдир.

Маҳсулот таннархига киритиладиган ишлаб чиқариш харажатлари харажат элементлари ва моддалари бўйича гуруҳларга ажратилади. Бундай гуруҳлаш:

- режалаштирилган маҳсулот ишлаб чиқаришнинг моддий ва меҳнат сарфларига эҳтиёжни аниқлаш;
- харажатларни иқтисодий мазмунига кўра тақсимлаш;
- умумий ишлаб чиқариш харажатлари миқдорида у ёки бу харажат элементларининг улушини аниқлаш имконин беради.

Саноат корхоналарида маҳсулот таннархини ҳисоблаш моддалари

Харажатларнинг моддалари бўйича гуруҳланиши

→ Ишлаб чиқаришга оид меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари

→ Ишлаб чиқаришга оид ижтимоий суғурта харажатлари

→ Хомашё ва асосий материаллар (қайта кириш қилинган чиқитлардан ташқари)

→ Сотиб олинган бутловчи қисмлар ва ярим фабрикатлар

→ Технологик мақсадлар учун ёқилғи ва энергия

→ Асосий воситалар амортизацияси

→ Моддий қимматликлар камомади ва маҳсулотларнинг бузилишидан кўрилган зарарлар

→ Бошқа харажатлар

Маҳсулот таннархини ҳисоблаш кетма-кетлиги

Таннархни ҳисоблаш объектлари аниқланади

Маҳсулот турлари бўйича ишлаб чиқариш ҳажми ҳисоблаб чиқилади

Асосий воситларни сақлаш харажатлари тегишли объектлар бўйича тақсимланади

Ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи бўлинмалар маҳсулот таннархи аниқланади

Суғориш ва ерни қуриштириш харажатлари тақсимланади

Ҳисобга олиш объектлари бўйича жами ишлаб чиқариш харажатлари аниқланади

Чорвачилик (ўсимликчилик) маҳсулотлари таннархи ҳисобланади

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ёрдамчи ишлаб чиқариш маҳсулотлари таннархи ҳисобланади

4. Маҳсулот таннархини пасайтириш йўллари

Реал сектор корхоналарини қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари

Маҳсулот таннархини пасайтириш

Экспортёр корхоналарга солиқлар бўйича имтиёзлар бериш

Банк кредитлари орқали қўллаб-қувватлаш

Ишлаб чиқаришни кенгайтириш

Таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари

Таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари

Импорт қилинадиган ресурслар нархларини қайта кўриб чиқиш ва пасайтириш

Маҳаллий хомашё ва материаллардан фойдаланиш даражасини ошириш

Фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш қувватларни консервация қилиш

Материаллар сарфи меъёрларини пасайтириш

Маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш

Маъмурий бошқарув ходимлари сонини қисқартириш

Таннархни пасайтириш йўллари

ишлаб чиқаришга юқори унумли, ишончли ва арзон ишлаб чиқариш воситаларини жорий этиш

асосий айланма фондлардан оқилона ва самарали фойдаланиш

ишлаб чиқаришнинг материал сиғимини камайтириш ва тежамкорликка эришиш

машина ва техникаларнинг кунлик ва йиллик иш унумини кўтариш

ресурсларни тежовчи ва чиқитсиз технологиялардан кенг фойдаланиш

ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишнинг илғор шаклларида фойдаланиш

меҳнат унумдорлигини ошириш

Харажатларни минималлаштириш стратегияси

Майкл Портер томонидан таклиф этилган рақобатнинг бешта кучлар модели. Ушбу рақобат кучлари қуйидагилар:

- мижозлар томонидан рақобат;
- ўрнини босувчи товарлар томонидан рақобат;
- таъминотчилар томонидан рақобат;
- тармоқ ташкилотлари орасида рақобат;
- бошқа тармоқларнинг ташкилотлари томонидан рақобат.

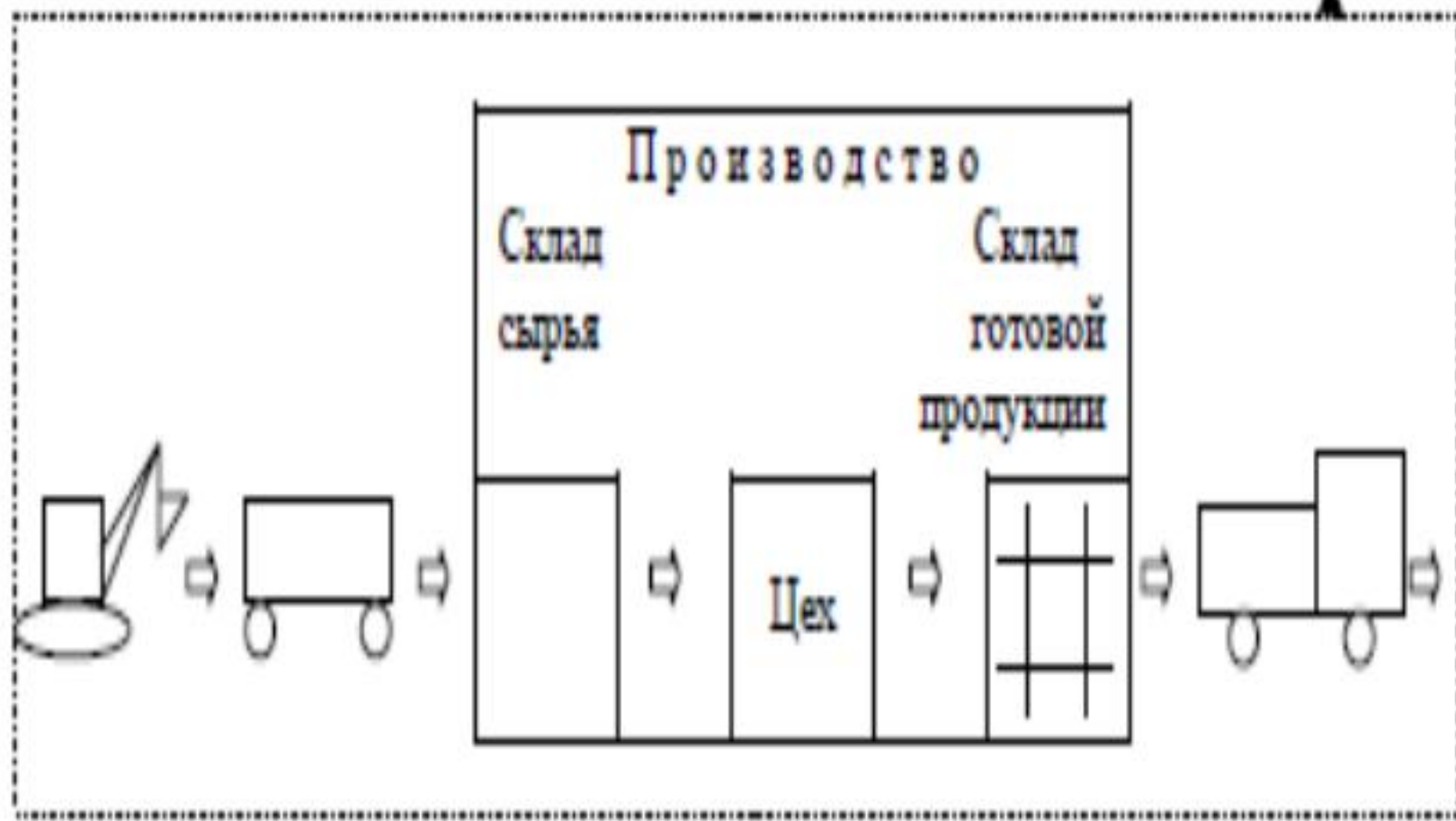
Минимал харажатларга эга бўлган ташкилот тармоқдаги бевосита рақибларга нисбатан, бошқа тенг шароитларда, юқори рентабеллигига эга бўлади. Бундай ташкилот катта рентабеллик ҳисобига тармоқда максимал бозор улушига эга бўла олади.

Харажатларни минималлаштириш стратегиясини танлаган ташкилотлар тармоқ технологияларидаги ва истеъмолчиларнинг танловларидаги ўзгаришларни диққат билан кузатиб боришлари керак. Хамда, қулай муддатларда модернизацияни амалга оширишга тайёр туришлари ёки ишлаб чиқариш қувватларини бутунлай алмаштиришлари ёки ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлари номенклатурасига ўзгартиришлар киритишлари лозим, акс ҳолда улар муваффақиятсизликка учрашлари мумкин.

Харажатларни минималлаштириш стратегиясининг асосий заифлиги дифференциация стратегияси билан нисбатан қарама-қаршилиги ҳисобланади, яъни маҳсулотларнинг кўп сонли модификациясини ишлаб чиқаришдир, бу – ишлаб чиқаришнинг етарлича аҳамиятли ҳажми натижасида миқёснинг ишлаб чиқариш самарадорлиги тўлиқ афзалликка эришиши билан изоҳланади. Яъни, ишлаб чиқарувчи кучли диверсификацияланган маҳсулот йўналишларига эга бўлса, улар ҳар доим ҳам минимал солиштирма харажатларга эриша олмайди.

Логистика – ишлаб чиқариш корхонасигача хом ашё ва материалларни етказиб бериш, хом ашё, материалларни, ярим тайёр маҳсулотларни қайта ишлаш, тайёр маҳсулотни истеъмолчигача етказиб бериш, ҳамда зарур маълумотни қайта ишлаш, сақлаш ва жўнатиш жараёнида бажариладиган ташиш, сақлаш ҳамда бошқа моддий ва номоддий операцияларни бошқариш ва назорат қилиш тўғрисидаги фандир.

Логистическая интеграция

а)
закупочная
логистика

б)
производственная
логистика

в)
распределительная
логистика